

УДК 373.5.091.322-021.464

Олександр Максимов, Юлія Дюжикова

КОНТЕНТ-АНАЛІТИЧНИЙ МЕТОД ВИЗНАЧЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ САМОСТІЙНОСТІ

A Наведені різні погляди вчених у дослідженні природи пізнавальної самостійності учнів у навчанні і на підставі контент-аналізу визначена дефініція психолого-педагогічного поняття «пізнавальна самостійність».

Ключові слова: пізнавальна самостійність, якість особистості, готовність, пізнавальна діяльність.

Александр Максимов, Юлия Дюжикова. Контент-аналитический метод определения познавательной самостоятельности.

A Приведены различные взгляды учёных в исследовании природы познавательной самостоятельности учащихся во время обучения и на основе контент-анализа определена дефиниция психолого-педагогического понятия «познавательная самостоятельность».

Ключевые слова: познавательная самостоятельность, качество личности, готовность, познавательная деятельность.

Aleksandr Maksimov, Yulia Dyuzhykova. Content-analytical method for cognitive independence determination.

S The article represents different scientific views on the study of the nature of pupils' cognitive independence in the learning process; authors determine the definition of the psychological and pedagogical concept «cognitive independence» on the grounds of the content-analysis.

Key words: cognitive independence, quality of personality, readiness, cognitive activity.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується стрімким зростанням обсягу наукової інформації. У цих умовах суспільству необхідна людина, здатна до активного творчого оволодіння знаннями, яка вміє швидко й адекватно реагувати на ситуацію, яка змінюється, і прогнозувати розвиток подій. В умовах постіндустріального суспільства людина має бути готова до навчання і перенавчання протягом усього життя на підставі власної системи цінностей, які закладаються в родині і школі. У зв'язку з цим головною метою загальної освіти стає оволодіння учнями вмінням навчатися в системі універсальних навчальних дій. Уміння навчатися, тобто здатність суб'єкта до саморозвитку і самовиховання шляхом свідомого й активного присвоєння нового соціального досвіду є однією зі складових пізнавальної самостійності. Дана якість формується в результаті спеціально організованої, цілеспрямованої діяльності, до якої учні включені в якості суб'єктів.

Пізнавальна самостійність – одне з провід-

них якостей особистості, яке характеризується її прагненнями та вміннями без сторонньої допомоги отримувати знання, опанувати засобами діяльності та розв'язувати пізнавальні завдання. В енциклопедії освіти пізнавальна самостійність визначається як «сформованість потреби й уміння самостійно мислити, здатності орієнтуватися у новій пізнавальній ситуації, самому бачити питання, задачу, віднаходити шляхи їх вирішення» [6, с. 680].

Необхідність дослідження пізнавальної самостійності об'єктивно впливає з особливостей роботи школи в сучасних умовах. Оскільки самостійність не є вродженою якістю, вона може формуватися в умовах створення відповідних умов у загальноосвітньому закладі.

Останні наукові дослідження. Різні аспекти проблеми розвитку пізнавальної самостійності учнів знайшли відображення в багатьох психолого-педагогічних дослідженнях. Загальні питання формування пізнавальної самостійності тих, хто навчається, розглядали Б. Ананьєв, А. Леонтьєв, Л. Занков, Є. Голант, Б. Єсіпов,

М. Данилов, М. Скаткін, Г. Шукіна та ін. Пізнавальну самостійність учнів досліджували М. Махмутов, П. Підкасистий, Н. Половнікова, Т. Шамова та ін.

Окремі психолого-педагогічні аспекти формування пізнавальної самостійності позиціоновано в дисертаціях Н. Бойка, О. Башманівського, Я. Галети, С. Генкал, Н. Готри, Н. Диги, Г. Ламекіної, Л. Лутченко, О. Садовнікової, С. Мірошник, О. Слижук, І. Шудзіховської та ін. Науковці доводять, що досягнення вищих результатів у інтелектуальному розвитку школярів потребує змін в організації їхнього навчання. У той же час, аналіз психолого-педагогічної літератури вказує на те, що в науці немає єдиного підходу до визначення поняття «пізнавальна самостійність».

Мета статті – на підставі контент-аналізу визначити дефініцію психолого-педагогічного поняття «пізнавальна самостійність».

Виклад основного матеріалу. Існує багато різних напрямів у дослідженні природи пізнавальної самостійності учнів у навчанні. Можна стверджувати, що пізнавальна самостійність – це психолого-педагогічна категорія особистості, яку вона має від природи і яка проявляється у постійному прагненні мозку отримувати задоволення від інтелектуальної діяльності з розв’язування пізнавальних задач.

Таку потребу у пізнанні і розумінні досліджуваного об’єкту А. Маслоу додав до визначених фізіологічних потреб, потреби у безпеці, соціальних потреб, потреби у повазі і самовираженні [9]. Потреба у пізнанні відноситься до когнітивних потреб людини, яка пов’язана з потребою отримання істини у спірних питаннях, потребою у захопленні непізнаним, непоясненим. Ця потреба на пряму пов’язана з мотивацією до навчання.

У такому розумінні пізнавальна самостійність веде людину, збагачуючи її розумові якості, спочатку до інтересу, зацікавленості, а з часом, до захоплення й пристрасті. Кожній людині в тій чи іншій мірі характерна пізнавальна самостійність, яку треба розвивати засобами навчальних предметів у школі. З погляду на те, що поняття «пізнавальна самостійність» набуло широкого вжитку фахівцями психолого-педагогічного профілю, а його визначення знаходиться у перманентно-мінливому стані, виникла потреба в конструюванні його дефініції. З цієї метою було проведено змістово-процесуальний аналіз визначень поняття «пізнавальна самостійність», які запропоновані відомими ученими за останні півстоліття.

Наведемо приклади визначень «пізнавальної самостійності»:

1. Пізнавальна самостійність – це «якість особистості, яка проявляється в потребі та

вмінні набувати нові знання із різних джерел, шляхом узагальнення розкривати сутність нових понять, оволодівати способами пізнавальної діяльності, вдосконалювати їх та творчо застосовувати в різних ситуаціях для вирішення необхідних проблем» [1].

2. Пізнавальна самостійність – «багатоаспектне особистісне утворення, що формується на базі активності і характеризується використанням здобутих знань у різних життєвих ситуаціях» [2].

3. Пізнавальна самостійність – є «готовність школярів своїми силами вести цілеспрямовану пізнавально-пошукову діяльність» [3].

4. Пізнавальна самостійність – «якість особистості, яка проявляється в умінні учня безпосередньої участі вчителя знаходити, перероблювати, зберігати й відтворювати інформацію в сучасному інформаційному просторі, оволодівати новими способами пізнавальної діяльності, застосовувати придбані знання на практиці, засноване на позитивній мотивації до навчання, готовності до прикладання вольових зусиль і виникненні позитивних емоцій при пізнанні нового» [4].

5. Пізнавальна самостійність «виявляється в потребі й умінні учнів мислити самостійно, у здатності орієнтуватися в новій ситуації, самому бачити питання, задачу і знайти підхід до їх розв’язання» [5].

6. Пізнавальна самостійність – це «якість особистості, що поєднує в собі вміння набувати нові знання та творчо застосовувати їх у різних ситуаціях» [7].

7. Пізнавальна самостійність – це «сформоване в учнів прагнення і вміння пізнавати в процесі цілеспрямованого творчого пошуку» [8].

8. Пізнавальна самостійність – це інтелект, здібності та вміння учнів самостійно вчитися [10].

9. Пізнавальна самостійність – це «здатність і готовність особистості до самостійного вдосконалення знань, умінь, навичок, до самостійного пошуку нового» [11].

10. Пізнавальна самостійність – це «якість особистості, яка проявляється у школярів у потребі та вмінні набувати нові знання із різних джерел, шляхом узагальнення розкривати сутність нових понять, оволодіти засобами пізнавальної діяльності» [12].

11. Пізнавальна самостійність визначається «як будь-яка організована вчителем активна діяльність учнів» [13].

12. Пізнавальна самостійність – це «якість особистості, яка означає її готовність (прагнення, здібність) своїми силами оволодіти знаннями, вміннями та навичками» [14].

13. Пізнавальна самостійність – це «система внутрішніх утворень та їх зовнішнього проя-

ву (практичних дій із самоосвіти). Це якість особистості, яка включає єдину систему спрямованості, здібностей і вмінь індивіда своїми силами здійснювати пізнавальну діяльність, зокрема, самостійно оволодівати загальнонавчальними та спеціальними знаннями, вміннями і навичками» [15].

14. Пізнавальна самостійність – «особистісна характеристика, яка проявляється в здатності учня самому організувати свою пізнавальну діяльність і здійснювати її для вирішення нової пізнавальної проблеми, а також потреба та вміння оволодівати знаннями та способами діяльності, готовність розв'язувати пізнавальні задачі без сторонньої допомоги, тобто визначати цілі діяльності та своєчасно їх корегувати» [16].

15. Пізнавальна самостійність – це «сформованість прагнення та вміння пізнавати в процесі цілеспрямованого пошуку» [17].

16. Пізнавальна самостійність учня – це «якість особистості, сутність якої полягає в готовності, тобто здатності і прагненні вирішувати без явної або прихованої допомоги із зовні, на основі вольового зусилля тією чи іншою мірою нові пізнавальні задачі, створювати більш або менш нові спроби їхнього розв'язання» [18].

17. Пізнавальна самостійність – одна з інтегративних якостей особистості, що пов'язана з «вихованням позитивних мотивів до навчання, формуванням системи знань і способів діяльності щодо їхнього застосування і

набуття нових, а також із напругою вольових зусиль» [19].

18. Пізнавальна самостійність «виявляється у здатності активно і творчо сприймати матеріал і вміння використовувати засвоєнні теоретичні знання на практиці» [21].

Аналіз змісту наведених дефініцій поняття «пізнавальна самостійність» за контент-аналітичним методом [20] дозволив виділити такі одиниці-ознаки:

- здатність і готовність особистості (учня) до навчання тощо;
- якість особистості;
- особистісне утворення, яке характеризується використанням здобутих знань;
- уміння самостійно мислити, бачити задачу і розв'язувати її;
- оволодіння новими способами пізнавальної діяльності;
- самостійне розв'язування пізнавальних задач;
- оволодіння своїми силами знаннями, вміннями та навичками;
- прагнення, потреба і вміння набувати нові знання;
- самостійне вдосконалення знань, умінь, навичок пошуку нового;
- організована активна діяльність;
- прагнення і вміння пізнавати;
- напруга вольових зусиль.

Відкориговані одиниці-ознаки під їх номерами та частоту їх використання в цитованих роботах для наочності заносимо до табл. 1:

Таблиця 1

Одиниці-ознаки	Частота використання в роботах																		
	1	2	3	4	5	7	8	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	21	
1								+	+			+				+		+	5
2	+					+				+		+	+	+		+	+		8
3		+		+									+				+	+	5
4					+									+					2
5				+						+			+	+		+	+		6
6														+		+			2
7			+						+			+	+	+					5
8	+						+			+					+				4
9			+				+		+						+				4
10			+								+		+	+					4
11	+						+			+					+				4
12																+	+		2

З табл. 1 видно, що одиниця-ознака «якість особистості» називається у більшій половині визначень поняття «пізнавальна самостійність». Аналіз визначень, які містять ознаку «якість особистості», дозволяє зробити висновок про те, що ця ознака приховує таку внут-

рішню характеристику, як власне природне утворення притаманне кожній людині. Звідси, ознаку «якість особистості» щодо розуміння поняття «пізнавальна самостійність», у нашому випадку треба розглядати як іманентну властивість людини, як її анатомо-фізіологічні

здатки – результат спадковості.

Розвиток цієї властивості найуспішніше прогресує у відповідно створених умовах навчання або виховання, тому важливою частиною визначення «пізнавальна самостійність» також будуть одиниці-ознаки «прагнення» і «потреба», які є внутрішнім проявом практичних дій пізнавальної діяльності.

Розглядаючи характеристику процесуальної сторони пізнавальної самостійності у навчанні учнів, важливо звернути увагу на таку ознаку, як самостійне прирощення знань, умінь і навичок у розв'язанні пізнавальних задач. Пізнавальні задачі класифікують як описові, пояснювальні, методологічні і творчі. До пізнавальних задач відносяться запитання, вправи, розрахункові задачі, завдання на проектування, написання твору тощо. При розв'язанні пізнавальних задач учні виконують різні розумові операції: пізнання, пояснення, застосування, аналіз, синтез, оцінювання. Домінування тих чи інших розумових операцій у діях із розв'язування пізнавальних задач залежить від їхніх типів.

Ураховуючи частоту використання одиниць-ознак і результати їхнього аналізу, була сконструйована дефініція психолого-педагогічного поняття «пізнавальна самостійність». Отже, *пізнавальна самостійність – це іманентна якість особистості, що виявляється в прагненні, потребі, готовності та здатності людини (учня) до самостійного оволодіння новими знаннями і способами діяльності у розв'язанні пізнавальних задач для досягнення поставленої мети.*

Пізнавальна самостійність людини як особистісна характеристика може бути розвинена у певних педагогічних і психологічних умовах. Найвдаліше процес розвитку буде здійснюватися із урахуванням сутності кожної одиниці-ознаки, щойно виділених за контент-аналітичним методом.

Висновки. Таким чином, зроблене визначення поняття «пізнавальна самостійність» дозволяє сфокусувати увагу на тому, що ця властивість є природним даром кожного учня, який має бути розвиненим засобами того чи

іншого шкільного предмета. Звісно не тільки шкільного предмета, але лівова частина розвитку дитини здійснюється саме через навчальні предмети. Дане визначення допоможе вчителям-предметникам правильно підбирати пізнавальні задачі з метою розвитку інтересу до навчання, мотивування дій у досягненні потреб пізнання і розуміння об'єкту уваги.

Перспективи подальших досліджень. Проте, вважати запропоноване визначення безапеляційним із нашого боку було б перебільшеною впевненістю. Так, сподівання на аналіз виокремлених одиниць-ознак, які не ввійшли до сконструйованої дефініції, дозволяє говорити про певні перспективи дослідження структури пізнавальної самостійності.

Література

1. Алдушонков В. Н. Влияние компьютерных технологий обучения на формирование познавательной самостоятельности студентов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / В. Н. Алдушонков. – Брянск, 2001. – 18 с.
2. Бурцева Н. П. Пути развития познавательной самостоятельности. Текст / Н. П. Бурцева. Электрон. дан. – Режим доступа: <http://pedsovet.alledu.ru/forum.php>.
3. Галустов А.Р. Подготовка будущих учителей технологии и предпринимательства к управлению познавательной самостоятельностью школьников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / А. Р. Галустов. – Армавир, 2003. – 162 с.
4. Гераськин А. С. Развитие познавательной самостоятельности учащихся посредством тестового комплекса : автореферат дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Теория и история педагогики» / А. С. Гераськин. – Саратов, 2011. – 22 с.
5. Данилов М. А. Воспитание у школьников самостоятельности и творческой активности в процессе обучения. – М. : Просвещение, – 1981. – 300 с.
6. Энциклопедия освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юриком Інтер, 2008. – 1040 с.
7. Еременко М. И. Развитие познавательной самостоятельности учащихся в условиях применения мультимедиа-проекта в образовательном процессе. – <http://center.tio.ru>
8. Лернер И. Я. Дидактические основы формирования познавательной самостоятельности при изучении гуманитарных наук : автореф. дис. ... докт. пед. наук спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / И. Я. Лернер. – М., 1971 – 38 с.
9. Мяслоу А. Г. Мотивация и личность / пер. с англ. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2003. – 392 с.
10. Махмутов М. И. Развитие познавательной активности и самостоятельности учащихся на основе связи обучения с жизнью. – Казань : НИИ теории и истории педагогики АПН РСФСР, 1965. – 43 с.
11. Мизина Ю. И. Творческие работы учащихся как средство развития их познавательной самостоятельности : автореф. дис. ... канд. пед. наук спец. / Ю. И. Мизина. – М., 1977. – 37 с.
12. Петунин О.В. Формирование познавательной самостоятельности старших школьников в процессе углубленного изучения предметов естественнонаучного цикла : монография. – Кемерово : Кузбассвузиздат, 2003. – 124 с.
13. Пидкасистый П. И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: теоретико-экспериментальное исследование. – М. : Педагогика, 1980. – 240 с.
14. Половникова Н. А. О теоретических основах воспитания познавательной самостоятельности школьника в обучении. – Казань : Таткнигздат, 1968. – 204 с.
15. Пустовойтов В. Н. Развитие познавательной самостоятельности учащихся старших классов на уроках математики и информатики : монография. – Брянск : Издательство БГУ, 2002. – 120 с.
16. Румянцева Г. Г. К вопросу о педагогических условиях формирования познавательной самостоятельности студентов / Г.Г. Румянцева. – <http://aell.altai.ru/nauka/sbornik/2002>
17. Савченко О. Я. Развитие познавательной самостоятельности школьников. – К. : Рад. школа, 1982. – 176 с.
18. Тюрина В. О. Формирование познавательной самостоятельности учащихся общеобразовательной школы : автореф. дис. ... докт. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / В. О. Тюрина. – Київ, 1994. – 58 с.
19. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.
20. Шилова О. Н. Контент-аналитическое исследование определения методики обучения предмету // Методологические вопросы формирования мировоззрения и стиля мышления учащихся при обучении физике : Межвуз. сб. науч. тр. ЛГПИ. – Л., 1986. – С. 26-30.
21. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. – М. : Просвещение, 1979. – 168 с.